

Тагаев Б.Э.Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси
ҳузуридаги Ижтимоий тадқиқотлар институти
лойиҳа раҳбари, и.ф.н.

ЎЗБЕКИСТОНДА РАЦИОНАЛ ИСТЕЪМОЛ НОРМАЛАРИНИ ИШЛАБ ЧИҚИШ – АҲОЛИ ТУРМУШ ДАРАЖАСИ ВА СИФАТИНИ ОШИРИШНИНГ МУҲИМ ОМИЛИ

Иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш шароитида аҳоли турмуш даражасини баҳолаш муаммолари ўзгаришлар жараёни ва моҳиятига мос ҳолда янгича тус олмоқда. Ушбу муаммолар, айниқса, Ўзбекистон учун долзарбдир, чунки инсон манфаатларини таъминлаш масаласи барча йўналишдаги ислоҳотларнинг бош мақсади сифатида қўйилган. Аҳолининг моддий фаровонлигини ошириш мамлакат ривожланиши стратегиясининг асосий устувор вазифаларидан бири этиб белгиланган.

Аҳоли фаровонлигини ўзида яққол мужасам этадиган энг муҳим кўрсаткич – бу оила истеъмол бюджетининг ҳажми ва таркибидир.

Ушбу кўрсаткич оила ялпи даромадлари ҳажми ва таркибига, истеъмол бозорининг зарур товар ва хизматлар билан тўлдирилиши ҳамда оила даромадларининг ана шу истеъмол товарлари ва хизматларни харид қилиш имкониятларига боғлиқ.

Аҳолининг амалда товар ва хизматларни истеъмол қилиши илмий ва амалий аҳамиятга эга бўлиб, у аҳоли турмуш даражасида рўй бераётган энг сезиларли объектив ўзгаришларни, истеъмолнинг реал қиймати ва таркибининг шаклланишини аниқлаш имконини беради.

Товар ва хизматлар истеъмоли – аҳоли фаровонлиги даражасини белгилаб берувчи муҳим таркибий қисмдир. Истеъмол билан барқарор иқтисодий ўсиш, истеъмол бозорида талаб ва таклиф мувозанатининг таъминланиши, озиқ-овқат ва нооziқ-овқат товарла-

рини ишлаб чиқаришни қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантириш механизми, пуллик хизматлар кўрсатиш ҳамда рационал овқатланиш стратегиясини амалга ошириш ва бошқалар бевосита боғлиқдир.

Ўзбекистон Президенти И.Каримов ўз маърузаларида таъкидлаганларидек: “Юртимизда ўтган йиллар давомида иш ҳақи ва пенсияларнинг харид қобилияти изчил ва барқарор ўсгани аҳолининг ҳаёт даражаси ва сифати ортиб бораётганининг яққол тасдиғидир.

Бунинг исботи тариқасида қуйидаги мисол ва рақамларни келтирмоқчиман. Агар 1991 йилда энг кам иш ҳақиға Халқаро меҳнат ташкилоти ва Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилотининг тавсияларига қатъий мувофиқ тарзда ҳисоблаб чиқилган истеъмол корзинкаси қийматининг фақат 8 фоизини ташкил этадиган товар ва хизматларни харид қилиш мумкин бўлган бўлса, 2011 йилда бу кўрсаткич истеъмол корзинкасининг 120 фоизини ташкил

ва хизматларнинг илмий нуқтаи назардан маъқул бўлган муайян тўплами истеъмолнинг рационал нормаларидан келиб чиқиб шаклланадиган назарий қурилган идеал бюджетга айтилади. Рационал истеъмол бюджет – ижтимоий-иқтисодий таҳлил воситаси ҳамда унга интилиш керак бўлган ориентир ва мақсаддир.

Истеъмолнинг рационал даражаси инсоннинг маъқул эҳтиёжлари қондирилишидан келиб чиқиб аниқланади. Унинг ичига кирадиган товар ва хизматлар тўплами шахснинг тўлиқ ва мукамал физиологик ва ижтимоий ривожланишини таъминлайди. Истеъмол корзинкаси тўпламини аниқлашда инсоннинг жисмоний ва ижтимоий эҳтиёжларини ўрганадиган турли фанлар маълумотларидан фойдаланилади.

Истеъмол сифати стандартларини ишлаб чиқиш қуйидагилар бўйича аниқ тасаввурга эга бўлиш учун зарурдир:

- амалда эришилган турмуш даражаси;
- амалга оширилаётган ижтимоий дастурлар мақсадлари;
- ижтимоий кафолатларнинг асосланганлиги ва ҳоказо.

Истеъмол сифати стандартининг тахминий структураси мувозанатланган, етарлича озиқ-овқат маҳсулотларидан таркиб топган, кунига 2750–3500 ккал миқдоридан бўлган етарлича озиқланишни; рационал меъёрлардаги (20–30 кв.м.) сифатли коммунал хизматлар мажмуаси бўлган обод турар-жойни; етарлича неъматлар мажмуини; буюмларни янги русумли ассортиментига муддатидан аввал алмаштири олишга эришишни таъминлаши керак.

Рационал фаровонлик бюджет шаклланишининг асосини айрим белгиларга кўра ўрта қатламларга, аниқроғи унинг “асосий” пастки қисмига киритилиши мумкин бўлган шахслар ташкил қилади. Бундай тасарруф йўлини ёши жиҳатдан (ёшлар ва ўрта ёшдагилар, шунингдек, ишлаётган ёки яқинларидан ёрдам ва кўмак олиб турган кексаларнинг бир қисми) ёки оилавий аҳволига кўра (оилалар ҳамда ёлғизлар) деярли фарқланмайдиган кўпгина ижтимоий-демографик гуруҳлар вакиллари танлайдилар. Ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлган ижтимоий-касбий статус, рационал овқатланиш стратегияси, энг аввало, ишлай-

диганлар, бюджет соҳасида банд бўлганлар, шунингдек, кичик ва ўрта бизнеснинг пастки бўғимларидаги ёлланма хизматчилар учун характерлидир. Ушбу категориядаги истеъмолчиларнинг каттагина қисми олий маълумотга эга.

Рационал истеъмол бюджети инсоннинг рационал, оқилона эҳтиёжларини қондиришнинг илмий асосланган меъёрлари ва нормативларига кўра товар ва хизматларнинг истеъмоли, уй хўжаликларининг маданий-маиший ва хўжалик моллари билан таъминланганлигини ифода этади. Ҳақиқий ижтимоий фойдалиликка асосланган ушбу ижтимоий норматив жамиятда эришилган истеъмол даражаси, унинг амалдаги структурасининг рационал структурасига нисбатини баҳолашнинг энг муҳим мезонидир. Ушбу соҳада олиб борилаётган тадқиқотларда рационал истеъмол бюджети структураси қуйидагича: озиқ-овқат маҳсулотлари – 30% гача, ноозиқ-овқат маҳсулотлари – 47% (ундан матолар, кийим-кечак, пойабзал – 20%, маданий-маиший буюмлар – 18%, бошқа товарлар – 9%) ва барча хизматлар 23% бўлиши лозимлиги тавсия қилинмоқда.

Масалан, Россиядаги баъзи олимлар рационал истеъмол бюджетини қуйидагича таърифлайдилар: ўрта даромад истеъмол бюджетлари жамиятнинг ўрта синфи қатламлари ҳаёти, яъни “ўрта синф” деб аталадиганлар учун моддий шароитлар яратувчи аҳоли ва иш берувчиларнинг даромад ва харажатлари баланси ҳамда давлатнинг молиявий тизимидаги маблағларини ифодалайди¹.

Рационал ҳаракат стратегияси – бу истеъмолчининг натижа ва сарфлар нисбатининг қатъий ҳисобига, эҳтиёжни қондиришнинг энг рационал йўлини танлашга асосланган ҳаракатидир. Истеъмолчининг асосий мақсади – нарх ва сифат нисбатининг оптималлаштирилишидир.

Товар ва хизматлар истеъмолининг рационал нормативларини ишлаб чиқиш ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг ўрта ва узоқ муддатли прогнозларини шакллантиришда улардан амалда фойдаланиш, истеъмол

¹Бобков В.Н. Методологический подход всероссийского центра уровня жизни к изучению и оценке качества и уровня жизни населения. // “Уровень жизни населения регионов России”, 2009 г, № 7. – С. 29.

1 -жадвал

Асосий озиқ-овқат маҳсулотлари истеъмоли рационал нормалари бўйича Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилотининг тавсиялари (кг/йил/жон бошига)

Озиқ-овқат маҳсулотлари	Истеъмол минимал нормалари*	Амалдаги истеъмол (2010 йил)**	Амалдаги истеъмол (2012 йил)***	БМТ ЖССТ рационал нормалари
Нон ва нон маҳсулотлари ун ҳисобида (ун, ёрмалар, дуккакдилар)	64,1	160	178	120,5
Гўшт ва гўшт маҳсулотлари, жами	36,0	38	43	70,1
Сут ва сут маҳсулотлари, сут ҳисобида	281,6	239	188	359,9
Тухум, дона	295,5	138	202	243
Сабзавот ва полиз экинлари	165,3	238	186	140,3
Картошка	57,0	45	56	96,7
Ўсимлик мойи ва бошқа мойлар	8,8	13	19	13,1
Шакар	18,5	17	25	36,5
Мева ва резаворлар	116,4	83	124	80,3

* Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги томонидан 2003 йил 11 мартда тасдиқланган минимал истеъмол нормалари.

** Ўзбекистон Республикаси иқтисодий-ижтимоий тараққиётининг мустақиллик йилларидаги (1990-2000 йиллар) асосий тенденция ва кўрсаткичлари ҳамда 2011-2015 йилларга мўлжалланган прогнозлари статистик тўплами. – Т.: “Ўзбекистон” НМИУ, 2011. –87-6.

*** Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Ижтимоий тадқиқотлар институтининг социологик сўров натижалари.

бозорида талаб ва таклифнинг мувозанатини таъминлаш, йирик инвестицион лойиҳаларни асослаш, келажакда аҳоли турмуш даражаси ва сифатининг юқори стандартларига етишишда мўлжаллаш учун зарур.

Бунда Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилотининг кенг тадқиқотлар ва кўп йиллар давомида олиб борилган узоқ муддатли кузатувларига асосланган тавсияларига амал қилиш мақсадга мувофиқдир (1-жадвал).

Республикада аҳолининг озиқ-овқат маҳсулотлари истеъмолини аниқ мақсадга йўналтирган ҳолда тартиблаш учун истеъмол даражасини ҳажм, таркиб ва энергетик қиймат бўйича, йод, темир ва витаминлар мавжудлигига кўра аста-секин рационал даражага яқинлаштиришни кўзда тутадиган Овқатланиш стратегияси ишлаб чиқиши ва қабул қилиниши зарур. Бунда аҳолининг анъаналари ва истеъмол афзалликлари, табиий-иқлим хусусиятлари, хорижий давлатларда эришилган истеъмол стандартлари ҳисобга олиниши керак.

Одамларнинг истеъмол неъматларига бўлган мақбул эҳтиёжларини тўлиқ қондириш учун зарур ноозиқ-овқат товарлари тўпламини

шакллантиришнинг асосий принциплари қуйидагилардан иборат:

- аҳоли асосий ижтимоий-демографик гуруҳларининг жинс ва ёш хусусиятлари, организмнинг атроф-муҳит таъсиридан ҳимояланиш ҳамда маиший шароитларни ташкиллаштиришни ҳисобга олган ҳолда ноозиқ-овқат товарларига бўлган эҳтиёжлари қондирилиши;

- ўртачадан юқорироқ фаровонлик даражасидаги оилаларнинг ноозиқ-овқат товарлари билан таъминланганлигининг амалдаги даражаси;

- ноозиқ-овқат товарлари бўйича оила ичидаги истеъмолнинг ташкил топган структураси;

- оқилона равишдаги янгилаб туриш, етарлича турли-туманлик, ўртача чакана нарх, ноозиқ-овқат товарларига етишишнинг мумкинлиги, мос сифатдаги маҳаллий ва хорижий товарлардан исталганини танлаш имкониятлари.

Ноозиқ-овқат товарларининг рационал тўплами, ўртача даромадли оилага хос бўлган ҳолда, эскиришнинг тегишли муддатлари ҳисобга олинган равишда, шахсий ва умумоилавий истеъмолдаги ноозиқ-овқат товарлари

Уй хўжаликларининг узоқ муддатли товарлар билан таъминланишининг рационал нормалари (оилавий коэффициент – 5,3 кишидан келиб чиққан ҳолда) (ҳар 100 хонадонга тўғри келадиган сони)

№	Товар номлари	Амалдаги таъминланганлик, 2000 йил	Амалдаги таъминланганлик, 2010 йил*	Амалдаги таъминланганлик, 2012 йил**	Тавсия қилинаётган рационал нормалар
1	Телевизорлар	88,0	132,0	139,4	180
2	Музлатгичлар	86,0	99,0	96,2	100
3	Кондиционерлар	11,0	18,5	19,7	100
4	Чангютгичлар	30,0	37,0	37,1	100
5	Компьютерлар	0,2	12,0	15,3	90
6	DVD-плеерлар	31,0	64,0	73,7	75
7	Кир ювиш машиналари	69,0	75,0	75,0	100
8	Мобил телефонлар	18,0	145,0	218,2	200
9	Енгил автомобиллар	20,1	27,1	33,8	100

* Ўзбекистон Республикаси иқтисодий-ижтимоий тараққиётининг мустақиллик йилларидаги (1990–2000 йиллар) асосий тенденция ва кўрсаткичлари ҳамда 2011–2015 йилларга мўлжалланган прогнозлари статистик тўплами. – Т.: “Ўзбекистон” НМИУ, 2011. –89-б.

** Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Ижтимоий тадқиқотлар институтининг социологик сўров натижалари.

ҳамда биринчи эҳтиёж буюмлари, санитария-гигиена товарларидан шаклланади.

Охирги ўн икки йил давомида уй хўжаликларининг нисбатан қиммат бўлган товарлар билан таъминланганлиги анча ошди, масалан, кондиционерлар билан – 1,8 марта, компьютерлар билан – 77 марта, мобил телефонлар билан – 12 марта, DVD-плеерлар билан – 2,4 марта, телевизорлар билан – 1,6 марта, енгил автомобиллар билан таъминланганлик 1,7 мартага ошганлигини 2-жадвалдаги маълумотлардан кўриш мумкин.

Нооziқ-овқат товарлари истеъмолининг эришилган даражаси уларни ишлаб чиқаришни ривожлантиришга йўналтирилган мақсадли дастурлар ва инвестицион лойиҳаларнинг амалга оширилишида талаб ва таклифнинг мувозанати кучайтирилишини талаб қилади.

Эришилган даража ва хорижий тажрибадан келиб чиққан ҳолда, истеъмолнинг рационал нормаларини ишлаб чиқиш билан хизматлар истеъмоли таркиби ва структурасини такомиллаштириш, аҳоли жойлашиш тизими ва ҳудуд масшталларини назарда тутиб хизмат таклифларининг талаб қилинаётган жойларга (маҳалла, турар-жой пункти, туман

ва вилоят марказлари, мамлакат пойтахти) яқинлаштирилиши ғоят муҳимдир.

Мамлакатимиз раҳбарияти томонидан аҳоли даромадларини оширишга қаратилган чора-тадбирларнинг қабул қилиниши ҳаётимизда тобора ҳал қилувчи кучга айланиб бораётган ўрта синфни шакллантириш имконини берди. Экспертларнинг хулосаларига кўра, ўртача даромадга эга бўлганлар 1990 йилда аҳолининг 18 фоизини ташкил этган бўлса, 2000 йилда уй хўжаликларини тадқиқ этиш натижаларига кўра, бу кўрсаткич 24 фоизга етгани аён бўлди. 2010 йилда эса 60 фоиз уй хўжаликлари ўртача даражадан кам бўлмаган барқарор даромадга эга бўлганлар¹.

Жамият ривожининг ҳозирги шароитида келажакка йўналтирилган стандарт сифатида турмуш даражаси ва унинг ошишини прогнозлаштириш имконини берувчи рационал истеъмол бюджетининг ишлаб чиқилиши қатъий зарурат касб этади.

¹ Ўзбекистон Республикаси иқтисодий-ижтимоий тараққиётининг мустақиллик йилларидаги (1990–2000 йиллар) асосий тенденция ва кўрсаткичлари ҳамда 2011–2015 йилларга мўлжалланган прогнозлари статистик тўплами. – Т.: “Ўзбекистон” НМИУ, 2011. –83-б.

Одамлар ҳаёти ва фаолиятининг комплекс баҳоси ўлароқ, турмуш даражаси инсон эҳтиёжларини таъминлаш савияси, унинг минимал ижтимоий стандартлар ва жамиятнинг ресурс имкониятлари билан мос келадиган ўз ҳаётий режаларини амалга оширишдан қониққанлик даражасини тавсифловчи кўрсаткичлар тизимидан иборатдир.

Турмуш сифати кўрсаткичлари ижтимоий комфортликни сезишга анчагина таъсир қилсада, инсонлар турмуш сифати фақат уларнинг турмуш даражаси билангина чегараланмайди. У инсонлар эҳтиёжларининг муайян ижтимоий шароитларда қондирилиши кўрсаткичлари ва жисмоний ҳамда психологик ягоналик, шахсий озодлик ва ижод учун имкониятларни хавф остида қолмасдан сақланганлигига ишонч билан белгиланади.

Турмуш сифати параметрлари фақат ижтимоий ривожланиш учун эмас, балки унинг шарти бўлиб хизмат қилиши лозим. Давлатнинг ҳеч қандай ҳаракати турмуш сифатининг ҳаддан ташқари ёмонлашувининг чегаравий кўрсаткичларидан ўтиб кетмаслиги керак.

Турмуш сифати иқтисодий ва кўп жиҳатдан маънавий омиллардан ва, авваламбор, мамлакатдаги ахлоқий муҳитга боғлиқ. Бу эса, ўз навбатида, саноат ривожланиши ва турмуш даражасининг тараққиёт мезонларидан бири эканлигини инкор қилмаган ҳолда, уларнинг мақсад эмас, балки восита сифатида қўлланишини билдиради.

Истеъмомнинг рационал даражаси инсоннинг оқилона эҳтиёжларини қондирилиши билан белгиланади. Ундаги товар ва хизматлар мажмуаси шахснинг тўлиқ ва жисмонан уйғун ҳамда ижтимоий ривожланишини таъминлайди. Рационал истеъмол саватчаси тўпламини белгилашда инсоннинг жисмоний ва ижтимоий эҳтиёжларини ўрганувчи турли фанлар маълумотларидан фойдаланилади.

Асосий товар ва хизматлар турларининг аҳоли жон боши ёки оилатомонидан истеъмол қилинишининг таркиби ва даражасини таҳлил қилиш оиланинг харажатлар структурасининг рационаллик мезонларига асосланади: оила даромадларининг ошиши овқатланиш харажатлари улушининг камайишига ва харажатлар улушининг сезиларли даражада маданий ва бошқа номоддий эҳтиёжларни қондириш учун кўпайишига олиб келади.

Рационал истеъмол бюджети белгиланган меъёрлардан келиб чиққан ҳолда қуйидагилар ҳисобланади: овқатланиш, турар-жой билан таъминланиш нормалари мавжуд бўлиб, бу нормалар санитар нормалардан фарқланади. Масалан, санитар нормаларга мувофиқ, ҳар бир оила аъзосига 18 квадрат метр турар-жой майдони мўлжалланган бўлиб, ижтимоий нормаларга мувофиқ ҳисобланган рационал истеъмол бюджетиде эса оиланинг ҳар бир аъзоси сони бўйича битта хона ва яна бир қўшимча бир хона, яъни $N+1$ формуласи қўлланилади.

Рационал истеъмол бюджетининг асосий йўналишларини ишлаб чиқишда ноозиқ-овқат ва хизматларнинг истеъмол қилиш чегаралари озиқ-овқатга қараганда анча кенглигини ҳисобга олиш зарур (3-жадвал). Улар инсон ва унинг оиласига тегишли кўпгина омил ва ҳаёт давридаги босқичларга боғлиқ. Буларга қуйидагилар киради: ёш, жинс ва маълумот даражаси, меҳнат фаолияти хусусияти ва турмуш тарзи, оилавий аҳволи, саломатлик ҳолати; мулкӣ таъминланганлик ва жорий даромадлари; у ёки бу даражада ривожланган эҳтиёжлари ва уларни амалга ошириш имкониятлари; иқлим шароитлари ва истеъмоннинг миллий хусусиятлари ва ҳоказо.

Аҳоли айрим қатламларининг узоқ муддатли товарлар билан таъминланганликларини белгилаб берувчи фарқлар тўғрисидаги маълумотларни олиш учун турли таркибдаги, жон бошига тўғри келадиган турли даромадга эга, турар-жой шароитлари билан фарқладиган ҳамда шаҳар ва қишлоқда истиқомат қиладиган уй хўжаликларида ушбу товарлар билан таъминланганлиги борасида танланма сўровлар ўтказилади. Бу маълумотларни олиш – уй хўжаликлари бюджетини ўрганишнинг бир йўналишидир. Статистик таҳлил мавзуси эса кам даромадли ва юқори даромадли уй хўжаликлари, қишлоқ ва шаҳар уй хўжаликларининг узоқ муддатли товарлар билан таъминланганлигидаги динамика ва дифференциацияси; уй хўжаликларининг даромад даражаси ва демографик хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда маиший ва маданий буюмларни сотиб олишдаги фарқлари ҳисобланади.

Уй хўжаликларининг бюджетлари статистикаси уй хўжаликларининг маълум бир узоқ

Рационал истеъмол бюджетини шакллантиришнинг асосий тамойиллари

Озиқ-овқат маҳсулотлари тўплами	Ноозиқ-овқат товарлар тўплами	Хизматлар тўплами
- аҳолининг асосий ижтимоий-демографик гуруҳларининг озиқ-овқат моддаларига, уларнинг кимёвий ва қувват аҳамиятидан келиб чиққан ҳолда эҳтиёжларини қондириш; - оилаларнинг амалдаги овқатланишида озиқ-овқат маҳсулотлари истеъмолини ҳисобга олиш; - овқатланишнинг хилма-хиллиги; - озиқ-овқат рационининг асосий компонентлар (оқсил, ёғ, углевод, микроэлемент ва витаминлар)га мувозанати; - саломатлик учун фойдали овқатланиш мақсадида, кўпроқ ўзимизда етиштирилган озиқ-овқат маҳсулотларини танлаш; - озиқ-овқат рационининг мувозанати (қувват сарфининг қувват истеъмолига мослиги)	- инсоннинг барча ижтимоий комплекс функцияларига етарли бўлган товар ва хизматларни истеъмол қилиш даражасини таъминлаш; - ўрта даражадан юқори бўлган оилаларнинг амалдаги ноозиқ-овқат товарлари билан таъминланганлик даражаси; - оқилонга янгиланиш, етарли даражадаги хилма-хиллик; - илмий асосланган норма ва белгиланган нормаларга мувофиқ инсон эҳтиёжларининг таъминланганлиги.	- аҳолининг асосий ижтимоий-демографик гуруҳларининг турар- жой, маиший ва бошқа эҳтиёжларини қондириш; - барча сифатли коммунал хизматлар тўпламига эга бўлган қулай ва шинам турар-жой; - амалдаги транспорт хизматларидан фойдаланиш даражаси; - турли-туман хизматлардан фойдаланиш миқдори ва сифати; - жамиятда турли-туман хизматларга пайдо бўлаётган эҳтиёжларнинг қондирилиши.

муддатли замонавий буюмларга эга эканликлари тўғрисидаги характеристикани олиш имконини беради.

Ҳозирги замон шароитида аҳоли турмуш даражаси фақатгина озиқ-овқат маҳсулотлари ва ноозиқ-овқат товарларини истеъмол қилиш кўлами билангина эмас, балки пуллик ва бепул хизматлардан фойдаланиш билан ҳам белгиланади.

Хизматлардан фойдаланиш кўлами ва динамикаси аҳоли турмуш даражаси индикаторлари ҳисобланади ҳамда аҳоли даромадлари ошгани сари улар томонидан хизматлардан фойдаланиш кўлами кўпайиб, таркиби кенгаяди. Аҳоли дастлаб биринчи навбатдаги – озиқ-овқат, кийим-кечак, пой-афзал, узоқ муддатли асосий товарларга бўлган эҳтиёжини қондирган ҳолда, қанча кўп пул маблағларини турли хизматларга бўлган эҳтиёжини қондиришга йўналтира олса, шунча унинг моддий фаровонлик даражаси юқори бўлади.

Айни вақтда шуни назарда тутиш зарурки, давлат аҳоли учун ижтимоий аҳамиятга эга бўлган бепул хизматлар соҳасидаги муассасаларни таъминлашдаги харажатларнинг каттагина қисмини ўз зиммасига олган. Улар қаторига бепул умумий ва касб-ҳунар таъли-

ми, тиббий ва ижтимоий ёрдам, қарияларни қўллаб-қувватлаш ва ҳоказолар киради.

Турли даражадаги фаровонликка эга бўлган уй хўжаликларининг биринчи заруриятдаги хизматларга, яъни турар жой-коммунал хизматлари, электр, газ, сув таъминоти, иситиш хизматлари ва ҳоказоларга бўлган эҳтиёжларига асосий эътибор қаратилади.

Хизматлардан фойдаланишни ўрганишда уларни истеъмол қилиш дифференциациясидаги умумий омилларни ҳисобга олиш зарур, яъни биринчи навбатда:

- аҳоли истиқомат қиладиган табиий-иқлим шароитларидаги фарқ;
- аҳоли таркибидаги демографик фарқ;
- хусусий ва жамоат мулки таркибига таъсир қилувчи тарихий шарт-шароитлар ва турмуш анъаналарининг мавжудлиги, истеъмол одатлари ва ҳоказолар, аҳолининг у ёки бу хизмат турларига бўлган эҳтиёжларининг ўзига хослигининг акс этиши.

Рационал хизматлар тўплами ўз ичига турар-жой коммунал, транспорт, маиший, маданий-кўнгилочар, соғлиқни сақлаш, таълим, маданият, спорт ва ижтимоий хизмат кўрсатиш муассасалари томонидан кўрсатилаётган пуллик хизматлар ва бошқа турдаги хизматларни қамраб олади.

Хизматларнинг бошқа турлари (алоқа хизмати, кийим ва пойафзал таъмирлаш, сартарошхона, ҳаммом, кир ювиш, маданий-кўнгилочиш муассасалари ва ҳоказоларга бориш) рационал хизматлар тўпламига ижтимоий тадқиқотлар маълумотларидан келиб чиққан ҳолда, хизматларга бўлган харажатларнинг умумий қийматига нисбатан фоизларда киритилади.

Кўриниб турганидек, ҳозирги кунга келиб, бу йўналишда методологик, амалий, ташкилий ва бошқа кўринишдаги кўпгина масалалар мавжуд. Рационал истеъмол бюджетини ишлаб чиқишда алоҳида тадқиқот ўтказиш жуда долзарб масала бўлиб, унинг асоси истиқболда истеъмол стандарти сифатида хизмат қилади.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, истеъмол талабини кенгайтириш мақсадида ижтимоий соҳани ривожлантириш, меҳнатга ҳақ тўлаш миқдорини янада ошириш, хизмат кўрсатиш секторини, инфратузилма объектларини ри-

вожлантиришга алоҳида эътибор бериш лозим.

Рационал истеъмол бюджетини ишлаб чиқиш ва уни амалда қўллаш ўрта синф қатламини шакллантиришга қаратилган чора-тадбирларни амалга ошириш имконини беради. Бунда ўрта синф қаторига тадбиркор ва фермерлардан ташқари ўртача даромадга эга бўлган иқтисодиётнинг бюджет сектори хизматчиларининг кириши мамлакатнинг кейинги иқтисодий ривожланиши ва ижтимоий барқарорлигининг муҳим шартига айланиши лозим.

Товар ва хизматларни истеъмол қилишнинг рационал истеъмол нормативлари мамлакатнинг ўрта ва узоқ муддатли ижтимоий-иқтисодий ривожланиш прогнозларини шакллантириш, истеъмол бозорида талаб ва таклиф мувозанати, озиқ-овқат хавфсизлиги, йирик инвестицион лойиҳаларни асослаш ҳамда аҳолининг келажақда юқори турмуш даражаси ва сифатига эришиш учун амалий қўллашда муҳим аҳамиятга эга.

Адабиётлар:

1. Каримов И.А. Демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини шакллантириш – мамлакатимиз тараққиётининг асосий мезонидир. 19-том. – Т.: "Ўзбекистон" НМИУ, 2011. –106-б.
2. Муталлимова В.А. Влияние размера и структуры домашних хозяйств в Азербайджане на показатель потребления. // "Вопросы статистики", 2011, № 4. –С. 53.
3. Садков В.Г., Старикова Л.И., Новикова Е.В. Формирование эффективной стратегии развития регионов на основе совершенствования расчётов потребительских бюджетов. // "Управление общественными и экономическими системами", 2011, № 2. –С. 6.
4. Zherebin V.M., Romanov A.N. The Population standards of living. – М.: YUNITI-DANA, 2002. P. 592.
5. Качество и уровень жизни населения в новой России (1991–2005 гг.) – М.: Всероссийский центр уровня жизни, 2007. –С. 197.
6. Сухарев О.С. Социальная политика и измерение качества жизни населения. // "Уровень жизни населения регионов России", 2013, № 7 (185). –С. 109.
7. Рассадин Б.И., Лихтенвальд А.В. Потребительская корзина должна стать источником формирования нации. // "Уровень жизни населения регионов России", 2013, № 7 (185). –С. 122.
8. Стратегия повышения благосостояния населения Республики Узбекистан на 2013–2015 гг. – Т.: 2013. –С. 11.